

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Hittudományi Kar
Hittudományi Doktori Iskola

**Az apátnő benedikálásának szertartása
a középkori Magyarország monasztikus női
szerzetesközösségeiben**

Tézisfüzet

Konzulens:
Prof. Dr. Török József

Készítette:
Aradi László

BUDAPEST, 2019

Az apátnő benedikálásának szertartása a középkori Magyarország monasztikus női szerzetesközösségeiben című dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy átfogó képet nyújtsak az apátnő megáldásnak szertartásáról és annak környezetéről a XI-XVI. századi Magyar Királyságban. Dolgozatom témamegjelölésében kettős célt tűztünk ki: egyrészt a magyarországi női monasztikus közösségekben végzett apátnő megáldást szándékoztam bemutatni. A leíráshoz felhasználtam a korabeli forrásokat, a középkori Magyarország liturgikus forrásaira vonatkozó legfrissebb és legteljesebb szakirodalmat, alkalmaztam a szövegkritika és az összehasonlító elemzés eszközeit, megpróbáltam rekonstruálni a szövegek és rítusok eredetét és fejlődését, egyúttal igyekeztem választ találni az eredettel kapcsolatos eddig tisztázatlan kérdésekre is. Másrészt ezt a szertartást el kívántuk helyezni annak liturgiátörténeti, egyháztörténeti, liturgikus teológiai és lelkiismeret-tudományi kontextusában. Ehhez a magyar középkor monasztikus női szerzetességére vonatkozó teljes fellelhető okleveles forrásanyagot és szakirodalmi adatokat igyekeztünk rendszerezve bemutatni, valamint a szerzetesség lelkiismeret-tudományi teológiájának legfontosabb, apáti szolgálatra vonatkozó leírásait bemutatni. A kettős célkitűzésnek megfelelően a kutatás és annak eredményközlése is ebből a

kettős - egymással összefüggő, szét nem váló - szempontból vizsgálándó.

Az apátnók megáldásának középkori hagyománya Magyarországon csekély számú forrásban maradt ránk, amelyek önmagukban is érdekesek voltak arra, hogy alaposabb vizsgálat alá vessük őket. Megállapítottuk, hogy bár egy rítusterületen - Esztergom egyházi fennhatósága alatti territóriumban - használhatták őket, mégis különböző karakterrel és tipológiával rendelkeznek. Kimutattuk, hogy míg a *Zágrábi Pontifikálé* apátnó megáldási ordója valószínűleg XI. századi előzményekre megy vissza, és organikusan hagyományozódott át más német forrásterületekről, addig a XIV. századi *Veszprémi Pontifikálé* ugyanezen szertartása kreatív megfontolásból, egy „forradalmi” törekvéstől hajtva jelent meg Magyarországon, mégpedig Regensburg rítusából átvéve azt. Ez az egyetlen példa egy általánosnak tekinthető tendencia reprezentatív mintája is lehet: annak a mozgalmas, mégis rendezett, megfontolt folyamatnak a szemléltetője, amelynek során az újonnan kereszténnyé vált országok és területek a kereszténység interpretálásával együtt befogadták a római liturgiát is. Mindez jól mutatja a kor liturgikus gondolkodásának jellegzetességét is: a hagyományos autentikus formák iránti tisztelet és megbecsülés ötvöződését azzal a spontán érzülettel, amely a liturgiában nem egy muzeális,

változatlanul megőrzendő exteriorizált valóságot, hanem az élet szerves részét képező, uzuális formakincset látott, amelynek fontos szempontja a praktikus alkalmazhatóság. Ez a kétpólusú gondolkodás egyébként jellemző a középkor - és azon belül a magyar középkor - liturgikus formákhoz való hozzáállására is.

Fontosnak tartottuk a magyar források bemutatásán túl azt is, hogy ezeket elhelyezzük európai kontextusban, már csak azért is, mert mindkét ordó - már eredete, hagyományozódása által is - szorosan kötődik az európai, ezen belül a germán-típusú apátnő megáldási ordók rendszeréhez. A kontextusba állításhoz Európa területét liturgikus tájakra osztottuk annak céljából, hogy egyrészt lehatároljuk a magyar források szűkebb „családját”, másrészt hogy lehetőségünk legyen azokat összehasonlítani a más rituális koncepció és formavilág alapján építkező ordókkal. A *Földváry Miklós* által létrehozott inerciarendszer - a liturgikus tájak térképe - esetünkben is kiválóan működött, az apátnő megáldás ordói pontosan illeszkedtek rá. A magyar apátnő benedikálási úzus a germán táj jellegzetességeit hordozza, mind a XI. századi, mind a XIV. századi forrásunk esetében. Ezen belül azonban jelen van a helyi redakció nyoma is. Így elmondhatjuk, hogy magyar apátnő megáldási hagyományunk egyszerre illeszkedik szervesen az európai ordók rendszerébe, és egyszerre mutatja a helyi felelősségteljes, érdeklődő alkotói szándék jelenlétét.

A rítusok szinkron vizsgálata mellett az apátnő megáldás ordóját diakrón horizonton is bemutattuk. A szertartás szoros összefüggésben fejlődött az apátbenedikálás rítusával, így a két szertartás fejlődését a formáció szétválásáig együtt tárgyaltuk. Kimutattuk, hogy a korai szakramentáriumok és az első pontifikálék egyaránt fontos ordóként tekintenek erre a szertartásra, valamint hogy ezek anyaga tovább él a későbbi rítusokban, szerves részét adva a középkor későbbi ordóinak is. Az alaprétegek az idők folyamán új és új elemekkel bővültek, amelyek nem formálták át, hanem alig észrevehetően gazdagították az addigi szertartást, visszafogott, organikus fejlődést produkálva. Szép példája ez az előző korok értékeit felhasználó, azt új, de a régi formákhoz illeszkedő elemekkel kibővítő, inspirált és egyházas szerkesztői hozzáállásnak. A fejlődés egyik csúcspontját képező *Német-római pontifikálé* alapján szemügyre vettük az ordó legfontosabb liturgikus gesztusait, körülményeit, szertartási szövegeit, ezek által mélyebbre hatolva a rítus formavilágába, szimbolikus dimenziójába.

Ehhez kapcsolódóan választ kerestünk arra a kérdésre is, hogy miként hordozzák a liturgia formái és szövegei az apáti és apátnői szolgálat teológiai karakterét, hogyan kapcsolják bele a rítusban részt vevőket az ezen szolgálathoz kötődő kegyelmi valóságba. A szertartási szövegek súlypontját az

apátnő szolgálatának legfontosabb karaktereit kiemelő kifejezések, megfogalmazások, allegóriák képezik, mintegy kihangsúlyozva azokat a rítusban részt vevők számára. Erre erősítettek rá a különböző gesztusok és szimbólumok: testtartások, inszigniak, liturgikus műfaji sajátosságok is. A középkori szimbólumgazdagság szép példája áll előttünk: a szövegek és a gesztusok összefüggő rendszere egy olyan valóságot hoz létre, amely nem csupán az értelemre, hanem az egész emberre hatni akar, ezáltal bevonva őt a szakrum világába, a természetfeletti létmódba, az Isten közelségébe. A középkori ember átfogó világlátásáról, a korabeli Egyház misztikus látásmódjáról és emberismeretéről tanúskodnak ezek a rítusok, amelyek egyszerre ragadják meg a földön imádkozót, és ábrázolják a földöntúlit, az örökkévalót.

Mindehhez hozzákapcsoltuk a jobb megértés, átélés céljából az apáti és apátnői szolgálat lelkiismeretológiai keresztmetszetét. A legfontosabb forrásaink maguk a szerzetesatyák voltak: az első szerzetesi közösségek és a legjelentősebb monasztikus regulák apát-képeire tekintve tettünk megállapításokat a monostor vezetőjének misztikus és spirituális szerepével kapcsolatban. Magunk előtt láttuk kirajzolódni a monostor gondos atyjának, a testvéri közösség bölcs gondozójának képét, aki egyszerre tanítja, gyógyítja és fegyelmezi isteni autoritással a rá bízottakat. A Szentlélek által

inspirált karizmatikus vezető és a római jog tekintélyével felruházott családapa karaktere ötvöződik a kora-középkor békére és biztonságra vágyó szerzetesatyáinak ideáljában, amely aztán a további századokban is mérce lesz mind a férfi, mind a női közösségek vezetői számára szolgálatuk betöltésében, identitásuk kialakításában.

Mindezen – a konkrét liturgikus szertartásra és az apátnő szerepére koncentráló – nézőpont mellett egy szélesebb fókuszban is megpróbáltunk képet adni arról a valóságról, amely környezete, kerete volt az apátnő benedikálás ordójának. Ehhez áttekintettük a magyar középkor során az ország területéhez kötődő monasztikus – bencés és ciszterci – női monostorok életét, hiszen ez a rítus itt élt a gyakorlatban, a monostor élete volt az a terep, ahol az apátnő megélte a liturgia beavatása által kapott szolgálatát. Általános rendtörténeti bevezető során áttekintettük a bencés és a ciszterci rendi női szerzetesség évszázadait, kezdve az első szerzetesektől egészen az újkor kezdetéig, amikor ez az életforma Európában hanyatlásnak indult.

Innen szűkítettük a vizsgálat perspektíváját a Magyar Királyságra, megvizsgálva az európai viszonyokkal fennálló párhuzamokat, és kitérve az eltérésekre, hazai sajátságokra. Megállapítottuk, hogy míg Nyugaton az egyes monostorok sokkal nagyobb autonómiát élveztek, és viszonylagos

jómódban éltek, addig magyar társaik – a sajátos magyar hatalmi és birtokszervezetnek köszönhetően – sokkal inkább ki voltak szolgáltatva az uralkodó vagy a helyi – egyházi és világi – dignitások érdekeinek, jó- vagy éppen rosszindulatának. Másik fontos különbség a nyugatabbra fekvő területekhez képest, hogy míg ott egyaránt nagy a monostorok száma és a bennük élő közösségek létszáma, addig nálunk alig néhány női monasztikus közösség ver csak gyökeret, azok is viszonylag alacsony létszámmal. Utaltunk arra is, hogy a két magyar sajátosság összefügg egymással: a monostorok anyagi kiettsége okán nem egyszer összeomlott a közösség élete, a bizonytalan egzisztencia nem vonzott – vagy tartott meg – sokakat a monostori életre. Ezek a körülmények Magyarországon nem csupán a közösségek életének karakterét, hanem az apátnő szerepkörét is sajátosan alakították, személyét szinte teljesen lefoglalták a közösség stabilitásának biztosítása érdekében tett erőfeszítések. Mindezeket a küzdelmeket, történéseket egyesével is áttekintettük a magyarországi monasztikus női közösségek kapcsán ránk maradt okleveles anyagok alapján.

A dolgozatból nem hiányozhat a vizsgált kéziratok alaposabb bemutatása sem. Ehhez három különböző formát választottam. Elsőként az apátnő megáldási szertartások összes ordóját figyelembe véve a legfontosabb latin szertartási

szövegeket közlöm egy függelékben, azok általam készített magyar fordításával együtt. Ez azok számára lehet hasznos, akik a liturgikus szövegek jelentése, karaktere iránt érdeklődnek, azok teológiai tartalmát szeretnék behatóbban megismerni. Emellett a dolgozatban előforduló incipitek, szövegkezdetek feloldásához is jól használhatóak az itt közölt teljes formák. A második függelék hozza az összehasonlító forráselemzéshez használható adatsort: a vizsgált 48 kézirat anyagát konspektusos formában. Az egyes kéziratok anyaga iránt érdeklődők számára ez a jegyzék támpontot nyújthat ahhoz, melyik forrásban hol találja a monasztikus apátnők megáldásának ordóját, emellett arról is tájékozódhat, hogy az egyes ordók hogyan épülnek fel, mely tételek szerepelnek bennük. Végül a harmadik függelékben a dolgozatban szereplő legfontosabb forrásokat tüntetem fel teljes formában. Ezeknek célja nem annyira a források közlése – hiszen kritikai kiadásuk már megtörtént vagy folyamatban van – hanem biztosítja, hogy egyben és folyamatában láthassuk a szertartás menetét.